

نگاهی به آثار فقهی و اصولی آیت الله سید محمد کاظم طباطبائی یزدی

حسین حلبیان^۱

چکیده

فهرستی از ۲۵ عنوان کتاب نوشته فقیه شیعی سید محمد کاظم طباطبائی یزدی (۱۲۵۳-۱۳۳۷ ق) در زمینه فقه و اصول به ترتیب الفبای عنوان در این مقاله آمده است. هفت اثر در زمینه شرح مشهورترین کتاب فقهی او «العروة الوثقی» و نیز فهرستی از شخصت شاگرد او معرفی می شود.

کلیدواژه‌ها

طباطبائی یزدی، سید محمد کاظم - آثار و شاگردان؛ فقه و اصول - کتابشناسی؛
العروة الوثقی - شروح؛ فقهای شیعه - قرن چهاردهم.

۱. پژوهشگر و مولف و مدرس دروس سطوح عالی حوزه علیه قم

زندگی نامه صاحب عروه

در سیره سیاسی و اجتماعی و شرح حال ایشان کتب و مقالات قابل توجهی نوشته شده است.^۱

صاحب عروه متولد حدود ۱۲۵۳ هجری قمری و متوفای ۱۳۳۷ هجری قمری،^۲ و اصل ایشان از کسنویه در نزدیکی یزد است.^۳ ایشان از یزد به اصفهان و سپس به نجف می‌روند. به گفته اعیان الشیعه: سید محمدکاظم فرزند سید عبدالعظیم طباطبائی یزدی، در یزد مبادی علوم را فرا گرفته و سپس به اصفهان آمده در درس آیه الله حاج شیخ محمدباقر نجفی فرزند شیخ محمدتقی صاحب هدایة المسترشدين و نیز در درس حاجی محمدجعفرآباده ای شرکت می‌کند، و سپس به همراه فرزندان حاج شیخ محمدباقر یعنی شیخ محمدتقی مشهور به آقا نجفی و شیخ محمدحسین صاحب تفسیر مجدالبیان و شیخ محمدعلی به نجف می‌روند، و در نجف بر شیخ مهدی فرزند شیخ علی فرزند شیخ جعفر کاشف الغطاء و نیز شیخ راضی نجفی و نیز جناب میرزای بزرگ شیرازی حاضر می‌شوند.^۴

آورده اند: «عمده تحصیلش در اصفهان نزد صاحب روضات و صاحب مبانی و حاج شیخ محمد باقر ابن شیخ محمد تقی اصفهانی بوده، سپس به نجف اشرف هجرت کرده و آنجا به حوزه درس مرحوم شیخ راضی ابن شیخ محمد نجفی و آیه الله مجدد حاج میرزا محمد حسن شیرازی حاضر و پس از فوت سید مجدد به افاده و تدریس پرداخته، لیلاً و

۱. از جمله این آثار، کتاب فراتر از روش آزمون و خطا نوشته مرحوم آقای شیخ علی ابوالحسنی منذر است که مفصل به زندگانی و موضع گیری های سیاسی اجتماعی ایشان پرداخته است.

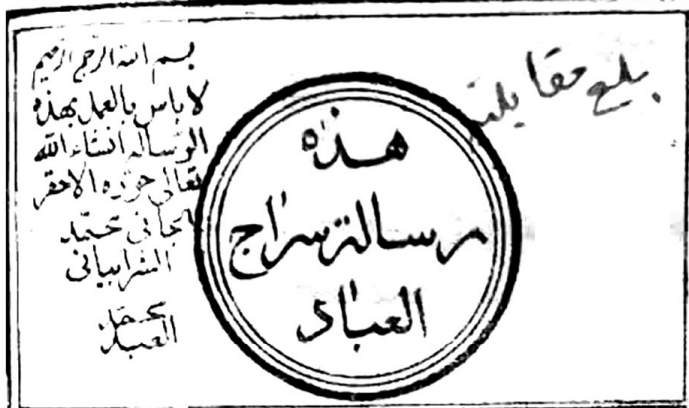
و نیز کتاب السید محمدکاظم الیزدی؛ سیرته و أضواء علی مرجعیتة و مواقفه و وثائقه السیاسیة اثر آقای کامل سلمان الجبوری که در بیش از ۸۰۰ صفحه به چاپ رسیده است.

۲. مراجعه کنید به مقدمه کتاب اجتماع الأمر والنهی تألیف مرحوم سید طباطبائی یزدی، به تحقیق اینجانب، صفحه ۵ تا صفحه ۱۶ که شرح حال و زندگی نامه خوبی از مرحوم سید آنجا آورده ام.

۳. تهرانی، محمد محسن، طبقات اعلام الشیعة، ج ۱۷، ص ۷۱.

۴. رک: امین، سید محسن، اعیان الشیعة، ج ۱۰، ص ۴۳.

بسم الله الرحمن الرحيم عمل ما بين رساله ما حاشى ابن حجر
صحيح امت انشاء الله الاحقر محمد كاظم الطباطبائي

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير
خلقه محمد وعترته الطيبين الطاهرين ولعنة الله
على اعدائهم اجمعين الى يوم الدين اما بعد
پس چنين كويد اقل السادات سيد حسن مسئله
نجل المرجوم سيد حسين مسئله كوتبريزي عفي الله
عنهما كراين مسائلي است بطريق سوال وجواب كه بعض
وا از مسائل و كتب سركار و فخر الفقهاء والمحققين و
اعلم العلماء والمجاهدين آقا ملا محمد فاضل شرايبياني
وار ظله العالی انتخاب نموده و بنظر مبارك ايشان
ارسالند و بعضى و اشفاها از زبان مبارك ايشان

شنين

حواشى آية الله طباطبائي يزدى بر «سراج العباد»
تصوير ارسالى از آقاى محمد لطف زاده تبريزى

نهاراً مشغول افاضه و استفاضه بوده، آنی را غفلت نداشته است. بالأخص در تحقیق علم فقه نهایت کوشش و جدیت را به کار برده، تا مجتهدی فحل و فقیهی بارع و بی همال گردید و بالأخره ریاست کبری و زعامت عظمای شیعه به او مفوض و مسلم شد.^۱ در کثرت سعی و مطالعه صاحب عروه آورده اند که هفت بار در کتاب جواهر الکلام از اول طهارت تا آخر دیات نظر کرده اند.^۲

به نوشته مرحوم معلم حبیب آبادی: «شهرت و ریاستی مهم پیدا کرد، و الحق از جهت جامعیت وی در فقه جای آن را داشت، و علمای بزرگ فیض مجلس مقدس او را غنیمت عظیم دانسته و در تدریس فقه حوزه‌ای مشحون به محققین برایش برپا شده».^۳

آثار علمی صاحب عروه

۱. اجتماع الأمر والنهی؛^۴ تألیف این کتاب در ۱۳۰۰ ق پایان یافته است و چاپ نیز شده است، و اخیراً با تحقیق اینجانب نیز در سال ۱۴۰۰ ش در قم به چاپ رسید. این کتاب در بیت جناب خیرالحاج آقای حاج آقا مصطفی حلبیان تحقیق شده و در قم توسط منشورات الخوئی به اهتمام حجة الاسلام والمسلمین حاج شیخ علی صدراپی خوبی به چاپ رسیده است. قبل از اینجانب نیز کتاب با تصحیح جناب حجة الاسلام والمسلمین محسن احمدی تهرانی به چاپ رسیده است.

۲. بستان نیاز؛^۵ در کنگره مرحوم سید در سال ۱۳۹۱ ش این رساله همراه با الکلم الجامعة والحکم النافعة و نیز الصحیفة الکاظمیة در کتابی با عنوان سه رساله چاپ شده است.

۱. روضاتی، سید محمدعلی، زندگانی حضرت آیه الله چهارسوقی، ص ۱۹۵ و ۱۹۶.
۲. اعلمی، محمدحسین، منار الهدی، ص ۲۱۰: «السید کاظم الیزدی صاحب العروة الوثقی فی الفقه المتداول بأیدی الطلاب الیوم. عالم فاضل جلیل متبحر فقیه. سمعت من أستاذی الشیخ محمد تقی القمشئی الإصفهانی الساکن بالنجف الأشرف قال: سمعت من جناب السید یقول: نظرت فی الجواهر من أول الطهارة إلى آخر الدیات سبع مرّات».
۳. معلم حبیب آبادی، محمدعلی، مکارم الآثار، ج ۴، ص ۱۳۲۱.
۴. تهرانی، محمدمحسن، الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ج ۱، ص ۲۶۸.
۵. رک: تهرانی، محمدمحسن، الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ج ۳، ص ۱۰۸. در سه رساله با نام الهی نامه و مناجات نامه یا بستان نیاز چاپ شده. رک: سه رساله: ص ۱۷.

۳. تکملة العروة الوثقى (ملحقات العروة الوثقى)؛^۱ و مرحوم سيد محسن امين نقل کرده که آية الله سيد محسن حکيم تعليقاتی بر آن دارند.^۲
۴. حاشية فرائد الاصول؛^۳
۵. حاشية المكاسب؛^۴ که بر این حاشیه نیز توسط برخی فضلا تعليقاتی نگاشته شده است.^۵
۶. حاشیه بر فقه علامه مجلسی؛
۷. حاشیه بر تبصرة المتعلمين؛ که اخیرا به اهتمام استاد سيد مصطفی محقق داماد حاشیه مرحوم سيد و جناب شيخ محمد حسين کاشف الغطاء بر تبصره چاپ شده است. و استاد محقق داماد بیان کرده اند: «جناب کاشف الغطاء هم بر متن علامه حاشیه دارد و هم در مواردی که نقدی بر نظر سيد طباطبائی داشته به آن نیز حاشیه زده است». ^۶ همچنین آية الله علامه شيخ محمدرضا غراوی نیز بر حواشی سيد مطالبی نگاشته اند که با عنوان إزالة الغواشي في مدرک الحواشي با تحقيق جناب شيخ رافد غراوی به چاپ رسیده است.
۸. حاشیه بر مناسک حج حاج شيخ مرتضى انصاری و ميرزای شیرازی؛
۹. حاشیه بر نجات العباد في يوم المعاد صاحب جواهر؛^۷
۱۰. حاشیه بر نخبه حاجی کلباسی؛
۱۱. حاشیه بر انيس التجار ملا مهدي نراقی؛
۱۲. حاشیه بر رساله سيد علی موسوی قزوینی؛ منتشر شده در مجله فقه اهل بيت عليه السلام،

۱. رک: امینی، محمد هادی، معجم المطبوعات النجفية، ص ۳۳۵.

۲. رک: امين، سيد محسن، أعيان الشيعة، ج ۹، ص ۵۷.

۳. رک: حليان، حسين، فصلنامه نقد کتاب فقه و حقوق، شماره ۹ و ۱۰، نگاهی به آثار و برخی نظريات

اصولى آية الله سيد محمد کاظم طباطبائی يزدي، ص ۲۳۸ و ۲۳۹.

۴. تهرانی، محمد محسن، الذريعة إلى تصانيف الشيعة، ج ۶، ص ۲۲۰.

۵. رک: تهرانی، محمد محسن، الذريعة إلى تصانيف الشيعة، ج ۱۱، ص ۴۸.

۶. محقق داماد، سيد مصطفی، مقدمه تبصرة المتعلمين، ص ۲۵.

۷. رک: مشار، خان بابا، فهرست کتابهای چاپی عربی، ص ۲۹۹.

- شماره ۷۲، زمستان ۱۳۹۱، به تحقیق سید علی علوی قزوینی.
۱۳. حاشیه بر جامع عباسی؛ منتشر شده به همراه جامع عباسی توسط انتشارات جامعه مدرسین قم.
۱۴. حاشیه بر مجمع المسائل میرزای شیرازی بزرگ؛^۱
۱۵. رسالة فی حکم الظنّ فی الصلاة و بیان کیفیتة صلاة الاحتیاط؛^۲
۱۶. شروط صحّة الشرط؛ تقریر آیه الله سید محمد باقر در چه ای که با تحقیق اینجاناب در مجله تراثنا چاپ شده است؛^۳
۱۷. رساله ذخیره الصالحین؛ که با حواشی آیه الله سید محمد حجت کوهکمری چاپ شده است.
۱۸. رسالة فی منجزات المریض؛^۴
۱۹. کتاب التعارض؛^۵ که توسط میرزا ابوالقاسم انصاری تلخیص شده است؛^۶
۲۰. سؤال و جواب؛ در دو جلد چاپ شده است؛
۲۱. الصحیفة الکاظمیة؛^۷

۱. رک: تهرانی، محمد محسن، الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ج ۲۰، ص ۴۳ و ۴۴، و ص ۲۹ و ۳۰.

۲. رک: تهرانی، محمد محسن، همان، ج ۶، ص ۲۷۳.

۳. رک: مجله تراثنا، شماره ۱۴۹، ص ۲۴۵.

۴. تهرانی، محمد محسن، الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ج ۲۳، ص ۱۸.

۵. تهرانی، محمد محسن، همان، ج ۴، ص ۲۰۴.

۶. رک: انصاری، محمد جعفر، کتاب الدرایة فی شرح الکفایة، ص ۶۷.

۷. رک: تهرانی، محمد محسن، الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ج ۱۵، ص ۲۳.

ترجمه
بسمه تعالى

فقيه بيت الوحي ماخاب في عروته الوثقى من استسكا
فان اهل البيت ادرى بما في البيت من احكامه مدركا

العروة الوثقى في اهل البيت

للاية الكبرى والزعامة العظمى حامي حوزة السنين وماحي مآثر المبدعين حامل
لواء الشيعة ومختلفها وقطب رحى الشريعة ومولها فقيه بيت العصمة وكاظمهم
والناهض باعباء الامة وناصحهم محي مراسم اجداده الكرام والمحتقن بما امنن
به ابائه عليهم السلم حجة الاسلام وآية الملك العلام ابي المكارم سيدنا ومولينا
السيد محمد كاظم الطباطبائي ادام الباري بركات بره وجوده وازهر الزمان
بشريف وجوده آمين

كاظم اهل البيت بالعروة الا وثقى اتى فاستوجب الشكرا
والناس في الاشياء قد تستوى وما استبوت علماً ولا خبرا
والشرع بيت للهدى قائم والبيت اهله به ادرى

طبع في مطبعة دار السلام بغداد

لام كتاب

تاريخ نسطر ١١٢٢٨

١٨٤٥

شماره خصوصي

١٣٢٨

۲۲. العروة الوثقى؛^۱ چاپ شده در مطبعه دارالسلام بغداد به سال ۱۳۲۸ق؛

۲۳. منتخب الرسائل؛ گردآوری شده توسط آقا سید ابوالقاسم اصفهانی^۲؛

۲۴. الکلم الجامعة والحکم النافعة؛^۳

۲۵. مجال الأفكار لأرباب الأنظار؛ که به تحقیق سید ابراهیم شریفی در عتبه مقدسه

عباسیه به چاپ رسیده است.

همچنین جناب سید محمد طباطبایی یزدی بیان داشته: مرحوم والد ما سید

عبدالعزیز طباطبایی در یادداشت‌های خود آورده اند: «حجة الإسلام والمسلمین آقای

سید مصطفی مهدوی هرستانی اصفهانی گفت در نزد شیخ مرتضی طالقانی در

مدرسه سید در نجف درس می‌خواندم، ایشان می‌فرمودند من هر وقت کتاب لازم

داشتم از کتابخانه شخصی سید به عاریت می‌گرفتم و هیچ کتابی در معقول یا در

منقول نگرفتم از ایشان، إلا اینکه ایشان برگرداگرد صفحاتش حاشیه نوشته بود؛ از

جمله فصول و قوانین».^۴

با توجه به اینکه غرض اصلی پرداختن به مباحث اصولی مرحوم سید در بحث الفاظ

است در این مقام به همین مقدار اکتفا می‌کنیم.^۵

برخی شاگردان صاحب عروه

شاگردان سید محمد کاظم طباطبائی یزدی بسیارند و ما به ذکر برخی از آنها اکتفا می‌کنیم:

۱. رک: تهرانی، محمد محسن، الذریعة إلى تصانیف الشيعة، ج ۱۵، ص ۲۵۲.

۲. برای شرح حال ایشان رک: مهدوی، سید مصلح الدین، اعلام اصفهان، ج ۱، ص ۳۲۷.

۳. رک: تهرانی، محمد محسن، الذریعة إلى تصانیف الشيعة، ج ۲۲، ص ۴۰۵.

۴. رک: تهرانی، محمد محسن، همان، ج ۱۸، ص ۱۲۶.

۵. طباطبائی یزدی، سید محمد، مصاحبه با هفته نامه افق حوزه، ۳ آذر ماه ۱۳۹۵ شمسی، شماره

۴۸۷، ص ۱۲.

۶. آقای علی اکبر زمانی نژاد در کتاب سه رساله از صفحه ۲۰۵ تا ۲۸۲ در مقاله ای با عنوان «کتابشناسی و

نسخه شناسی حضرت آیه الله العظمی سید محمد کاظم طباطبائی یزدی رحمه الله» به طور مفصل به آثار

مرحوم سید پرداخته است.

۱. محمد حسن انصاری بوشهری؛^۱
۲. میرزا علی ایروانی؛^۲
۳. سید جعفر بحر العلوم؛^۳
۴. شیخ غلامعلی بهبهانی؛^۴
۵. شیخ محمد حسین فرزند شیخ محمدرضا فرزند حاج علی تبریزی؛^۵
۶. شیخ علی اصغر تویسرکانی؛^۶
۷. شیخ محمدرضا تهرانی؛^۷
۸. شیخ محمد محسن آقابزرگ تهرانی؛^۸
۹. شیخ عبدالصاحب جواهری فرزند شیخ حسن فرزند صاحب جواهر؛^۹
۱۰. شیخ عبدالرسول جواهری فرزند شیخ شریف فرزند عبدالحسین فرزند صاحب جواهر؛^{۱۰}
۱۱. شیخ محمد حسن جواهری فرزند شیخ احمد فرزند شیخ عبدالحسین فرزند صاحب جواهر؛^{۱۱}
۱۲. شیخ محمدرضا فرزند ملا علی جرقویه ای که بیان شده تقریرات درس فقه آیه الله سید طباطبائی یزدی را هم نوشته است؛^{۱۲}

-
۱. رک: تراجم الرجال، ج ۳، ص ۲۵۸.
 ۲. رک: حرزالدین، محمد، معارف الرجال، ج ۲، ص ۱۴۰.
 ۳. تهرانی، محمد محسن، طبقات أعلام الشيعة، ج ۱۳، ص ۲۸۱.
 ۴. رک: حسینی اشکوری، سید احمد، تراجم الرجال، ج ۲، ص ۲۸۷.
 ۵. یادداشت های استاد عبدالحسین جواهر کلام.
 ۶. رک: حسینی اشکوری، سید احمد، تراجم الرجال، ج ۲، ص ۲۳۴.
 ۷. رک: تراجم الرجال، ج ۳، ص ۳۲۵.
 ۸. رک: حرزالدین، محمد، معارف الرجال، ج ۲، ص ۱۸۶.
 ۹. رک: جواهر کلام، عبدالحسین، النجم الزاهر فی أعلام آل الجواهر، ص ۲۰.
 ۱۰. رک: جواهر کلام، عبدالحسین، همان، ص ۲۰.
 ۱۱. رک: جواهر کلام، عبدالحسین، همان، ص ۳۲.
 ۱۲. رک: مهدوی، سید مصلح الدین، بزرگان و دانشمندان اصفهان، ج ۲، ص ۶۲۷ و ۶۲۸.

۱۳. شیخ محمد حرزالدین صاحب معارف الرجال؛^۱
۱۴. سید مهدی حسینی شیرازی؛^۲
۱۵. شیخ علی اکبر خوانساری؛^۳
۱۶. شیخ موسی دعیبل؛^۴
۱۷. حاج ملا حسن دولت آبادی؛^۵
۱۸. شیخ عباسقلی رازی؛^۶
۱۹. شیخ جواد رشتی؛^۷
۲۰. شیخ عبدالحسین رشتی؛^۸
۲۱. سید اسماعیل ریزی؛^۹
۲۲. شیخ محمد مهدی سبط الشیخ انصاری؛^{۱۰}
۲۳. سید عبدالحسین شرف الدین؛^{۱۱}
۲۴. سید احمد صفائی خوانساری؛^{۱۲}
۲۵. سید مشکور طالقانی؛^{۱۳}
۲۶. شیخ هادی طرفی؛^{۱۴}

-
۱. رک: حرزالدین، محمد، معارف الرجال، مقدمه ج ۱، ص ۶، به قلم نوه ایشان محمد حسین حرزالدین.
 ۲. رک: حرزالدین، محمد، معارف الرجال، ج ۳، ص ۱۶۶.
 ۳. رک: تهرانی، محمد محسن، الذریعة إلى تصانیف الشيعة، ج ۲۲، ص ۲۴۴.
 ۴. رک: حرزالدین، محمد، معارف الرجال، ج ۳، ص ۷۷.
 ۵. رک: مهدوی، سید مصلح الدین، بزرگان و دانشمندان اصفهان، ص ۲۰۷.
 ۶. رک: حسینی اشکوری، سید احمد، تراجم الرجال، ج ۲، ص ۳۶.
 ۷. رک: حسینی اشکوری، سید احمد، همان، ج ۱، ص ۲۱۳.
 ۸. رک: حرزالدین، محمد، معارف الرجال، ج ۲، ص ۴۸.
 ۹. رک: مهدوی، سید مصلح الدین، اعلام اصفهان، ج ۱، ص ۵۱۷.
 ۱۰. رک: تهرانی، محمد محسن، طبقات اعلام الشيعة، ج ۱۷، ص ۴۷۰.
 ۱۱. رک: حرزالدین، محمد، معارف الرجال، ج ۲، ص ۵۱.
 ۱۲. رک: حسینی اشکوری، سید احمد، تراجم الرجال، ج ۱، ص ۱۱۰.
 ۱۳. رک: تهرانی، محمد محسن، طبقات اعلام الشيعة، ج ۱۷، ص ۳۶۷.
 ۱۴. رک: حرزالدین، محمد، معارف الرجال، ج ۳، ص ۲۳۵.

۲۷. سيد على طباطبائي تبريزي؛^۱
۲۸. سيد محمد مهدي علوي؛^۲
۲۹. شيخ محمدرضا غراوي نجفي؛^۳
۳۰. شيخ محمدرضا فرقاني جرقويه اي؛^۴
۳۱. شيخ فضلعلی قزوینی؛^۵
۳۲. شيخ محمد حسين كاشف الغطاء؛^۶
۳۳. شيخ احمد كاشف الغطاء؛^۷
۳۴. شيخ مرتضى كاشف الغطاء؛^۸
۳۵. شيخ هادي كاشف الغطاء؛^۹
۳۶. حاج شيخ محمد علي کرمانی؛^{۱۰}
۳۷. سيد محمد هادي کشمیری رضوی؛^{۱۱}

-
۱. رک: حسینی اشکوری، سيد احمد، تراجم الرجال، ج ۲، ص ۲۲۰.
۲. رک: حسینی اشکوری، سيد احمد، همان، ج ۴، ص ۱۰۳.
۳. رک: حرزالدین، محمد، معارف الرجال، ج ۳، ص ۲۸۶؛ روض العطاء في حياة الشيخ محمدرضا المعطاء، ص ۲۹.
۴. رک: حسینی اشکوری، سيد احمد، تراجم الرجال، ج ۳، ص ۳۳۷.
۵. رک: حسینی اشکوری، سيد احمد، همان، ج ۲، ص ۳۰۵.
۶. رک: حرزالدین، محمد، معارف الرجال، ج ۲، ص ۲۷۲.
۷. رک: حرزالدین، محمد، همان، ج ۱، ص ۸۸.
۸. رک: تهرانی، محمد محسن، طبقات أعلام الشيعة، ج ۱۷، ص ۳۴۶.
۹. رک: حرزالدین، محمد، معارف الرجال، ج ۳، ص ۲۴۵.
۱۰. رک: مهدوی، سيد مصلح الدين، دانشمندان و بزرگان اصفهان، ج ۱، ص ۵۳۴ و ۵۳۵.
۱۱. رک: تهرانی، محمد محسن، طبقات أعلام الشيعة، ج ۱۷، ص ۵۳۷.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

رسالة شريفة

منتخب الرسائل از فتاوى

حضرت حجة الاسلام والمسلمين رئيس الملة والدين آية الله

تعالى في العالمين مبين الحلال والحرام وفقه اهل بيت

العصمة عليهم السلام سيد العلماء الاعاظم السحاب

المتراكم وبجر العلوم المتلاطم السيد محمد كاظم

الطباطبائي دام الله تعالى ظله العالي على رؤس

الانام وحفظ به شريعة جده سيد

الانام عليه وعلى اله

افضل الصلوة

والسلام

طبعت في مطبعة دار السلام « بغداد »

في شهر صفر المظفر

١٣٢٩

۳۸. میرزا ابوالهدی کلباسی؛^۱
۳۹. سید محمدعلی مازندرانی؛^۲
۴۰. شیخ مهدی مازندرانی مدفون در قبرستان شیخان قم؛
۴۱. شیخ علی مانع؛^۳
۴۲. شیخ منصور مختصر؛^۴
۴۳. شهید سید حسن مدرّس؛^۵
۴۴. حاج میرزا محمدحسین مدرّس کهنگی که تقریرات فقهی از درس صاحب عروه هم برای ایشان برشمرده اند؛^۶
۴۵. شیخ محمدحسن مظفر؛^۷
۴۶. سید محمدباقر موسوی درچه ای؛^۸
۴۷. سید محمدحسین موسوی دزفولی؛^۹
۴۸. سید علی مدد موسوی قائی؛^{۱۰}
۴۹. آقا سیّد عبدالله ثقة الإسلام میرمحمدصادقی؛^{۱۱}
۵۰. شیخ نورالدین واعظی که تقریرات صاحب عروه در بحث غنا را نوشته است؛^{۱۲}
۵۱. سید علی نجف آبادی؛^{۱۳}

-
۱. رک: مهدوی، سید مصلح الدین، اعلام اصفهان، ج ۱، ص ۳۶۹.
۲. رک: حسینی اشکوری، سید احمد، تراجم الرجال، ج ۴، ص ۱۹.
۳. رک: حرزالدین، محمد، معارف الرجال، ج ۲، ص ۱۳۴.
۴. رک: حرزالدین، محمد، همان، ج ۳، ص ۲۵.
۵. رک: مهدوی، سید مصلح الدین، بزرگان و دانشمندان اصفهان، ج ۱، ص ۴۸۳ و ۴۸۴.
۶. رک: مهدوی، سید مصلح الدین، همان، ج ۱، ص ۵۳۱.
۷. رک: حرزالدین، محمد، معارف الرجال، ج ۲، ص ۲۴۶.
۸. رک: موسوی درچه ای، سید محمدباقر، میزان الفقاهة، ج ۱۲، پاورقی ص ۴۱.
۹. رک: حرزالدین، محمد، معارف الرجال، ج ۲، ص ۲۶۷.
۱۰. رک: حرزالدین، محمد، همان، ج ۲، ص ۱۴۵.
۱۱. رک: میرمحمدصادقی، سید عبدالله، إرشاد المسلمین، ص ۴۷.
۱۲. رک: حسینی اشکوری، سید احمد، تراجم الرجال، ج ۴، ص ۲۲۳.
۱۳. رک: نجفی، هادی، طریق الوصول، ص ۱۴۷.

۵۲. شیخ جمال الدین نجفی مسجدشاهی؛^۱
۵۳. شیخ محمدرضا نجفی مسجدشاهی؛^۲ صاحب کتاب وقایة الأذهان؛
۵۴. شیخ مهدی نجفی مسجدشاهی؛^۳
۵۵. شیخ میرزا مجدالدین علی نراقی؛^۴
۵۶. شیخ احمد نهاوندی؛^۵
۵۷. شیخ محمد نهاوندی؛^۶
۵۸. شیخ علی اکبر یزدی؛^۷
۵۹. شیخ عبدالرسول یزدی؛^۸
۶۰. میرزا مهدی اصفهانی.^۹
- در این زمینه فهرست های دیگری هم جمع آمده که می توان به آنها مراجعه و بررسی کرد.^{۱۰}

کتاب عروه (العروة الوثقی)

از آثار مرحوم سید طباطبائی یزدی کتاب العروة الوثقی است که به جهت تألیف این کتاب ایشان را به اسم صاحب عروه می خوانند. کتاب مهمی است در فقه که حواشی متعددی از فقهای نام آور شیعه بر آن موجود است.^{۱۱}

۱. رک: مهدوی، سید مصلح الدین، تاریخ علمی و اجتماعی اصفهان، ج ۳، ص ۷۰.
۲. رک: مهدوی، سید مصلح الدین، بزرگان و دانشمندان اصفهان، ج ۲، ص ۶۲۰ و ۶۲۱.
۳. رک: مهدوی، سید مصلح الدین، تاریخ علمی و اجتماعی اصفهان، ج ۳، ص ۱۷۲.
۴. رک: حسینی اشکوری، تراجم الرجال، ج ۲؛ ص ۱۷۶.
۵. رک: حسینی اشکوری، همان، ج ۱، ص ۱۰۸؛ جواهر کلام، عبدالحسین، تربت پاکان قم، ج ۱، ص ۳۹۲.
۶. رک: حسینی اشکوری، سید احمد، تراجم الرجال، ج ۳، ص ۴۳.
۷. رک: حسینی اشکوری، سید احمد، همان، ج ۲، ص ۲۴۵.
۸. تهرانی، محمد محسن، الذریعة إلى تصانیف الشيعة، ج ۱۱، ص ۴۸؛ مجتهد یزدی، عبدالرسول، نور السبل، ص ۵۱۸.
۹. رک: مقدمه ابواب الهدی، ص ۱۹.
۱۰. رک: مجتهدی، سید محمد، وحیده مقدم، شاگردان علامه سید محمد کاظم طباطبائی یزدی رحمه الله، شناختنامه حضرت آية الله سید محمد کاظم طباطبائی یزدی، ص ۱۱۱ تا ۱۳۴.
۱۱. جناب آقای علی اکبر زمانی نژاد در مقاله ای با عنوان «تراز اجتهاد در پرتو عروه» در مجله فقه شماره ۷۳، ص ۲۶۵ تا ۳۰۰ به این کتاب و برخی کتب مرتبط با آن پرداخته اند.

به بیان مرحوم آقا بزرگ تهرانی مشتمل بر ۳۲۶۰ مساله فقهی است و کتاب های طهارت و صلوات و صوم و زکات و خمس و خمس و حج و نکاح در آن آمده است،^۱ و کتاب عروه با عنوان غایة القصوی ترجمه به فارسی نیز شده که بیان داشته اند: از کتاب طهارت تا اواخر احکام اموات ترجمه حاج شیخ عباس قمی و بقیه تا آخر کتاب خمس ترجمه ابو القاسم موسوی اصفهانی است.^۲

کتاب عروه و ترجمه اش با عنوان غایة القصوی مورد توجه فقها بوده و هم بر اصل کتاب و هم بر ترجمه آن حواشی نگاشته اند.^۳ بزرگانی رایاد کرده اند که بر غایة القصوی حاشیه زده اند از جمله: حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی،^۴ و میرزا جواد ملکی تبریزی.^۵ شرح های مهمی نیز بر کتاب عروه نوشته شده است مانند:

۱. مستمسک العروة الوثقی از آیه الله سید محسن حکیم؛^۶ کتابی بسیار مورد توجه که چاپ های متعدد دارد و در سال های اخیر با تحقیق جناب آقای سید محمد قاضی چاپ شده که در این تحقیق آقایان سید صادق قاضی و سید محمد خلخالی و شیخ محمد مشکور ایشان را یاری کرده اند.

۲. مصباح الهدی فی شرح العروة الوثقی از آیه الله شیخ محمد تقی آملی؛^۷

۳. مدارک العروة^۸ در ۳۰ جلد از آقای شیخ علی پناه اشتهاردی که توسط انتشارات

اسوه چاپ شده است؛

همچنین کتاب عروه مدار دروس خارج اعلامی مثل آیه الله سید ابوالقاسم موسوی

۱. رک: تهرانی، محمد محسن، الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ج ۱۵، ص ۲۵۲.

۲. رک: مشار، خان بابا، فهرست کتابهای چاپی فارسی، ج ۳، ص ۳۶۰۹ و ۳۶۱۰.

۳. رک: کتاب سه رساله، ص ۲۹۵ تا ۳۲۵ که در دو مقاله جناب آقای علی اکبر زمانی نژاد به معرفی کتاب غایة القصوی و چند حاشیه بر آن پرداخته اند.

۴. رک: سه رساله، ص ۳۰۹.

۵. رک: موسوعة مؤلفی الإمامیة، ج ۸، ص ۴۹۹.

۶. رک: تهرانی، محمد محسن، الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ج ۱۳، ص ۳۶۹، و ج ۲۱، ص ۱۴.

۷. رک: امین، سید حسن، مستدرکات أعیان الشیعة، ج ۶، ص ۲۵۹.

۸. رک: مشار، خان بابا، مؤلفین کتب چاپی فارسی و عربی، ج ۴، ص ۵۵۶.

خوئی نیز بوده که تقریرات دروس القاشده توسط ایشان خود گنجینه ای در فقه استدلالی محسوب می شود.

۴. مدارک العروة الوثقی (فقه الشیعة) که تقریرات درس آیه الله سید ابوالقاسم موسوی خوئی است که توسط شاگرد ایشان آیه الله سید محمد مهدی موسوی خلخالی گرد آمده است؛^۱

۵. التنقیح فی شرح العروة الوثقی تقریری دیگر از دروس آیه الله خوئی گرد آمده توسط آیه الله شهید میرزا علی غروی تبریزی است؛^۲

۶. مستند العروة الوثقی از دروس آیه الله خوئی که توسط آقای آیه الله شهید شیخ مرتضی بروجردی تقریر شده است؛^۳

۷. معتمد العروة الوثقی از دروس آیه الله خوئی که توسط آیه الله سید رضا موسوی خلخالی به نگارش در آمده است.

۱. رک: تهرانی، محمد محسن، الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ج ۲۰، ص ۲۴۰.
۲. رک: رفاعی، عبدالجبار، معجم المطبوعات العربیة فی ایران، ص ۴۷۹.
۳. رک: رفاعی، عبدالجبار، همان، ص ۵۴۲.

توجه و عنایات بزرگان به شرح و تحشیه عروه مسلم است،^۱ و کتابشناسی شروح و حواشی عروه خود بحث مستقلی را می‌طلبد که از حوصله این مقام بیرون است و ما به همین مقدار اکتفا می‌کنیم. مؤسسه نور نیز نرم افزاری با نام عروة النور تهیه کرده که در آن برخی شروح و حواشی عروه قابل دسترسی است.

با روشن شدن میزان اهتمام به کتاب عروه و حاشیه بر آن، اهمیت اصول صاحب عروه که دخیل در شکل‌گیری چنین آراء و فتاوایی است نیز بر اهل رأی روشن خواهد شد.

این کتاب محور بسیاری از دروس خارج اعلام امامیه است، و شناسایی نظرات اصولی ایشان در مباحث الفاظ در تحلیل و تحشیه این اثر گرانقدر فقهی می‌تواند اثر مطلوبی داشته باشد.

این کتاب دارای تتمات و ملحقاتی نیز می‌باشد که به چاپ رسیده است.

آیه الله شیخ محمد حسین کاشف الغطاء نیز از وصایای مرحوم سید، نشر این تتمه‌های کتاب عروه را یاد کرده است.^۲ و مرحوم سید محسن امین در اعیان الشیعه نقل کرده که آیه الله سید محسن حکیم تعلیقاتی بر ملحقات عروه دارند.^۳

جناب استاد سید مصطفی محقق داماد درباره عروه بیان داشته اند: «کتاب عروة الوثقی شایع‌ترین مجموعه فتوایی به زبان عربی در میان فقهای متأخر تا زمان حاضر و مهم‌ترین و مشهورترین تألیف طباطبائی است. در زمان حیات ایشان بخش‌هایی که چاپ و انتشار یافت شامل ابواب فقهی زیر بود: (۱) اجتهاد و تقلید؛ (۲) طهارت؛ (۳)

۱. رک: باقری افشار، پوران، معرفی حواشی، شروح و تعلیقات بر عروة الوثقی، فصلنامه نقد کتاب فقه و حقوق، شماره ۹ و ۱۰، ص ۲۰۷ تا ۲۲۶. همچنین آقای ناصرالدین انصاری قمی نیز در این رابطه فهرستی فراهم آورده است.

۲. کاشف الغطاء، محمد حسین، عقود حیاتی، ص ۱۱۷: «و فی لیلۃ الثامن و عشرين من رجب مقارب طلوع الفجر انتقل إلى رحمة الله و كان من جملة وصایاه إعطاء الخبز للطلاب ثلاثة أشهر، وطبع تتمات العروة الوثقی و إن زاد المال يطبع السؤال والجواب وإعطاء العبادات والحجّ المقیّدة في دفتره، فأجزنا بتوفيقه تعالی جميع ما أراد».

۳. رک: امین، سید محسن، اعیان الشیعه، ج ۹، ص ۵۷.

صلوات؛ ۴) زکات؛ ۵) خمس؛ ۶) صوم؛ ۷) حج؛ ۸) اجاره؛ ۹) مضاربه؛ ۱۰) ضمان؛ ۱۱) نکاح؛ ۱۲) وصیت»^۱.
ملحقات عروه را نیز مشتمل بر ابواب فقهی: ۱) ربا؛ ۲) عدد؛ ۳) وکالت؛ ۴) هبه؛ ۵) وقف؛ ۶) قضاء بیان کرده اند.^۲
البته باید توجه داشت که عروه صرفاً فتوا نیست و گاهی به مبانی و اصول نیز در آن پرداخته شده است.

منابع

- ۱- ابوالحسنی منذر، علی، فراتراز روش آزمون و خطا، تهران، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، چاپ دوم، ۱۳۸۹ ش.
- ۲- اصفهانی، میرزا مهدی، ابواب الهدی، قم، مؤسسه معارف أهل البيت علیهم السلام، ۱۴۴۰ ق.
- ۳- اعلمی، محمدحسین، منار الهدی فی الأنساب، تحقیق: أحمد حائری أسدی، کربلاء، نشر مكتبة العلامة ابن فهد الحلّی، چاپ دوم، ۱۴۳۲ ق.
- ۴- امین، سید حسن، مستدرکات أعیان الشیعة، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات، چاپ اول، ۱۴۰۸ ق.
- ۵- امین، سید محسن، أعیان الشیعه، تحقیق: سید حسن امین، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات، چاپ اول، ۱۴۰۳ ق.
- ۶- امینی، محمدهادی، معجم المطبوعات النجفیه، نجف اشرف، مطبعة الآداب، چاپ اول، ۱۳۸۵ ق.
- ۷- انصاری، محمدجعفر، کتاب الدرایة فی شرح الکفایة، تهران، انتشارات کتابخانه صدر، چاپ اول، ۱۳۶۳ ق.
- ۸- باقری افشار، پوران، «معرفی حواشی، شروح و تعلیقات بر عروة الوثقی»، تهران، فصلنامه نقد کتاب فقه و حقوق، شماره ۹ و ۱۰، ۱۳۹۶ ش.
- ۹- تهرانی، محمد محسن، الذریعة إلى تصانیف الشیعة، بیروت، دارالأضواء، چاپ دوم.

۱. محقق داماد، سید مصطفی، مکتب اجتهادی سید طباطبائی یزدی، ص ۴۳.

۲. همان.

- جبوری، کامل سلمان، السيد محمد كاظم اليزدي سيرته وأضواء على مرجعيته ومواقفه ووثائقه السياسية، قم، منشورات ذوی القربى، چاپ اول، ۱۳۸۵ ش.
- جمعی از نویسندگان، موسوعة مؤلفی الإمامية، قم، مجمع الفكر الإسلامی، چاپ اول، ۱۴۲۸ ق.
- جواهر کلام، عبدالحسین، تربت پاكان قم، قم، انتشارات انصاریان، چاپ اول، ۱۳۸۲ ش.
- جواهر کلام، عبدالحسین، النجم الزاهر فی اعلام آل الجواهر، قم، چاپ اول، ۱۴۱۰ ق.
- حرز الدین؛ محمد، معارف الرجال، قم، کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی، چاپ اول، ۱۴۰۵ ق.
- حسینی اشکوری، سید احمد، تراجم الرجال، کربلاء، عتبه ی عباسیه، چاپ چهارم، ۱۴۳۹ ق.
- حلبیان، حسین، «نگاهی به آثار و برخی نظریات اصولی آیه الله سید محمد کاظم طباطبائی یزدی»، فصلنامه نقد کتاب فقه و حقوق، تهران، تابستان ۱۳۹۶ ش.
- رفاعی، عبدالجبار، معجم المطبوعات العربية فی ایران، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، ۱۴۱۴ ق.
- روضاتی، سید محمد علی، زندگانی حضرت آیه الله چهارسوقی، قم، مؤسسه کتابشناسی شیعه، چاپ اول، ۱۳۹۶ ش.
- رفیع پور، سید محمد مهدی، «تمسک به عام در شبهه ی مصداقیه ی مخصص از دیدگاه صاحب عروه»، قم، فصلنامه ی فقه اهل بیت علیهم السلام، زمستان ۱۳۹۱ ش.
- زمانی نژاد، علی اکبر، شناخت نامه آیه الله العظمی السید محمد کاظم الطباطبائی الیزدی، قم، نشر دانش حوزه، چاپ اول، ۱۳۹۲ ش.
- طباطبائی یزدی، سید محمد کاظم، اجتماع الامر والنهی، تحقیق: حسین حلبیان، قم، انتشارات خوئی، چاپ اول، ۱۴۰۰ ش.
- طباطبائی یزدی، سید محمد کاظم، تکملة العروة الوثقی، قم، کتابفروشی داوری، چاپ اول.
- طباطبائی یزدی، سید محمد کاظم، حاشیه فرائد الأصول، تقریر: محمد ابراهیم یزدی نجفی، تحقیق: صادق سیبویه، اشراف: محمد حسین سیبویه، قم، مؤسسه الخوئی الإسلامیة، چاپ سوم، ۱۴۳۲ ق.
- طباطبائی یزدی، سید محمد کاظم، حاشیه مکاسب، قم، انتشارات اسماعیلیان، چاپ اول، ۱۴۱۰ ق.
- طباطبائی یزدی، سید محمد کاظم، رسالة فی حکم الظنّ فی الصلاة، قم، اسماعیلیان، ۱۴۱۰ ق.
- طباطبائی یزدی، سید محمد کاظم، رسالة فی شروط صحّة الشرط، تقریر: سید محمد باقر موسوی درجه ای، تحقیق: حسین حلبیان، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام لإحياء التراث، مجلة تراثنا، محرم - ربيع الأول ۱۴۴۳ ق.

- طباطبائی یزدی، سید محمدکاظم، سؤال و جواب ج ۱، تحقیق: سید مصطفی محقق داماد و سید محمود مدنی بجزستانی و سید حسن وحدتی شبیری، تهران، مرکز نشر علوم اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۵ ش.
- طباطبائی یزدی، سید محمدکاظم، سؤال و جواب ج ۲، تحقیق: رضا استادی، قم، نشر خدادادی، چاپ اول، ۱۳۹۲ ش.
- طباطبائی یزدی، سید محمدکاظم، سه رساله، به کوشش: علی اکبر زمانی نژاد، قم، نشر: خدادادی، چاپ اول، ۱۳۹۱ ش.
- طباطبائی یزدی، سید محمدکاظم، العروة الوثقی، با حواشی عده ای از فقهاء (طبع قدیم)، تصحیح: سید هدایت الله مسترحمی، تهران، المكتبة العلمية الإسلامية، ۱۳۹۹ ق.
- طباطبائی یزدی، سید محمدکاظم، العروة الوثقی، با حواشی عده ای از فقهاء، تحقیق: احمد محسنی سبزواری، قم، جامعه ی مدرسین، چاپ اول، ۱۴۱۹ ق.
- طباطبائی یزدی، سید محمد کاظم، کتاب التعارض، تحقیق: حلمی عبدالرؤوف السنان، قم، انتشارات مدین، چاپ اول، ۱۴۲۶ ق.
- طباطبائی یزدی، سید محمد کاظم، مجال الأفكار لأرباب الأنظار، تحقیق: سید ابراهیم شریفی، عتبه مقدسه عباسیه، ۱۴۴۴ ق.
- طباطبائی یزدی، سید محمدکاظم، منجزات المريض، قم، مؤسسة فقه الثقلین، چاپ اول، ۱۴۳۱ ق.
- علامه حلی، حسن بن یوسف، تبصرة المتعلمین فی أحكام الدین، با حاشیه: سید محمدکاظم طباطبائی یزدی و محمدحسین کاشف الغطاء، به اهتمام: سید مصطفی محقق داماد، همکاران تحقیق: داود مصباح فاضل، قاسم نورانی، تهران، مرکز نشر علوم اسلامی با همکاری نشر سخن، چاپ اول، ۱۳۹۸ ش.
- غراوی، شیخ محمدرضا، إزالة الغواشی فی مدرک الحواشی، تحقیق: رافد الغراوی، تقدیم: أحمد الحلّی، دیوانیه، مكتبة نصيحة الضالّ، چاپ اول، ۱۴۴۳ ق.
- غراوی، رافد، روض العطاء فی حياة الشيخ محمدرضا المعطاء، دیوانیه، مكتبة نصيحة الضالّ، چاپ اول، ۱۴۴۲ ق.
- کاشف الغطاء، محمدحسین، عقود حیاتی، تحقیق: امیرکاشف الغطاء، نجف اشرف، منشورات مدرسة ومكتبة كاشف الغطاء العامة، ۱۴۳۳ ق.
- محقق داماد، سید مصطفی، مکتب اجتهادی سید طباطبائی یزدی در فقه معاملات، تهران، مرکز نشر علوم اسلامی با همکاری نشر سخن، چاپ اول، ۱۳۹۷ ش.

- مشار، خان بابا، فهرست کتابهای چاپی فارسی، تهران، چاپ اول، ۱۳۵۰ش.
- مشار، خان بابا، مؤلفین کتب چاپی فارسی و عربی، تهران، چاپ اول، ۱۳۴۰ش.
- معلم حبیب آبادی، محمد علی، مکارم الآثار در احوال رجال دوره‌ی قاجار، تحقیق: سید محمد علی روضاتی، نفائس مخطوطات اصفهان، چاپ اول، ۱۳۶۴ش.
- موسوی درچه ای، سید محمد باقر، میزان الفقاهة، به کوشش: سید صادق حسینی اشکوری، قم، مجمع الذخائر الإسلامیة، چاپ اول، ۱۴۳۹.
- مهدوی، سید مصلح الدین، دانشمندان و بزرگان اصفهان، تحقیق: رحیم قاسمی، محمدرضا نیلفروشان، اصفهان، انتشارات گلدسته، چاپ اول، ۱۳۸۴ش.
- مهدوی، سید مصلح الدین، تاریخ علمی و اجتماعی اصفهان در دو قرن اخیر، قم، خیام، چاپ اول، ۱۳۶۷ش.
- میر محمد صادقی، سید عبدالله، ارشاد المسلمین در احوال اولاد امیر المؤمنین، شیکاگو، The Open School، چاپ اول، ۱۴۳۲ق.
- نجفی، هادی، طریق الوصول إلى أخبار آل الرسول ﷺ، قم، دارالتفسیر، چاپ اول، ۱۴۳۷ق.